

М. А. Хвесик, д. е. н., проф.; Н. А. Степанюк

ПРОБЛЕМИ РАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В ПРОЦЕСІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Проведено оцінку динаміки інвестицій на охорону навколишнього середовища, витрат підприємств на капітальний ремонт основних виробничих фондів природоохоронного призначення та розподіл поточних витрат підприємств на основні природоохоронні заходи. Визначено основні заходи для забезпечення сталого розвитку України відповідно до засад затверджених Конференцією ООН з питань навколишнього середовища і розвитку. Зазначено, що комплекс природоохоронних заходів повинен забезпечувати максимальний загальноекономічний ефект, складовими якого є екологічний і соціально-економічний результат.

У ХХІ столітті людство зіткнулося з безпрецедентною проблемою глобального екологічного виживання. В світі не існує країни, якої б не торкнулася тією чи іншою мірою екологічна криза, безпосередньо пов'язана з обмеженістю природних ресурсів планети, станом демографічних, соціальних та економічних процесів.

На сьогодні проблема охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів переросла в одну з найважливіших глобальних проблем сучасності. Від неї залежить основа існування людського суспільства. Цілком очевидно, що її вирішення можливе лише за умови об'єднання зусиль міжнародного співтовариства, коли охорона навколишнього природного середовища стане однією з найважливіших функцій усіх без винятку країн.

Саме тому, Конференція ООН на найвищому рівні з питань навколишнього середовища і розвитку, яка відбулася в червні 1992 року в Ріо-де-Жанейро (Бразилія), засвідчила, що стан навколишнього природного середовища є одним з найважливіших чинників глобальної, регіональної та національної безпеки. В документах конференції неодноразово підкреслюється необхідність забезпечення стабільного розвитку держав, при якому економічне зростання було б тісно пов'язане з екологічними вимогами. Будь-яка держава, що ігноруватиме ці вимоги, приречена на дестабілізацію економічної та соціальної системи, на зниження якості життя своїх громадян і непередбачувані наслідки для самого існування суспільства та держави.

Майже вся територія України є зоною екологічного лиха, що законодавчо закріплено рішеннями Верховної Ради України. Виходячи з принципу рівноправності та права кожного народу самостійно вирішувати свою долю, Україна, поряд з визначенням свого внутрішнього і зовнішнього статусу, напрямків політичного, економічного, соціального та культурного розвитку, мусить обов'язково опрацювати стратегію і тактику порятунку від глибокої екологічної кризи, віднайти шляхи забезпечення екологічного благополуччя країни, збереження національних природних ресурсів для майбутніх поколінь.

Розв'язанням проблем раціонального природокористування присвячені праці вітчизняних та зарубіжних учених і фахівців, а саме О.Ф. Балацького, С.А. Генсирука, К.Г. Гофмана, М. І. Долішнього, С.І. Дорогунцова, Ю.П. Лебединського, О.О. Мінца, М.Ф. Реймерса, В.Г. Сахаєва, В.М. Трегобчука, Ю.Ю. Туниці, Т.С. Хачатурова, М.А. Хвесика, С.І. Христенка та інших.

Серед найважливіших суспільних цінностей зарубіжні вчені, як правило, виділяють і мету покращення навколишнього природного середовища [1]. Пояснюється це тим, що навколишнє природне середовище і природні ресурси дійсно є складовими частинами єдиної органічної економічної системи. Виходячи з цього, відомий економіст, лауреат Нобелівської премії В.Леонтьєв характеризує забруднення навколишнього природного середовища як побічний продукт будь-якої нормальної економічної діяльності [2].

Аналізуючи процес забруднення за допомогою підходу „витрати – випуск”, він з'ясовує, що будь-яке зниження або збільшення „випуску” забруднюючих речовин викликається такими факторами:

- за рахунок зміни кінцевого попиту на товари і послуги;
- змін технологічної структури однієї чи кількох галузей економіки;
- в результаті певної комбінації перших двох факторів [2].

Звідси можна зробити висновок про існування тісного взаємозв'язку між економічною ефекти-

вністю й екологічним благополуччям того чи іншого регіону, а також останнім та соціальною ефективністю.

Для отримання практичних результатів проведемо аналіз динаміки інвестицій на охорону навколишнього середовища, витрат підприємств на капітальний ремонт основних виробничих фондів природоохоронного призначення та розподіл поточних витрат підприємств на основні природоохоронні заходи в Україні.

Загальновідомо, що комплекс природоохоронних заходів повинен забезпечувати максимальний загальноекономічний ефект, складовими якого є екологічний і соціально-економічний результат.

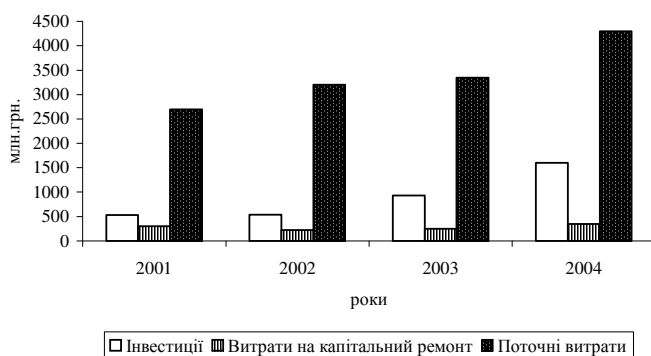

Рис. 1. Витрати на охорону навколишнього природного середовища

Аналіз витрат на охорону навколишнього природного середовища (рис.1) в залежності від їх розміру являє собою екологічний результат, що зумовлює зменшення негативного впливу на навколишнє середовище і проявляється через зменшення обсягів забруднюючих речовин, що потрапляють у біосферу, збільшенням кількості і поліпшенням якості придатних до використання земельних, лісових, водних,

біологічних та інших природних ресурсів.

Одним з чинників зменшення забруднення навколишнього середовища, збереження існуючих природних ресурсів та запобігання екологічних криз є інвестиції на охорону навколишнього середовища. З рис. 1. видно, що кількість інвестицій за останні роки значно зросла. Основним джерелом фінансування інвестицій в основний капітал на охорону навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів залишаються власні кошти підприємств та організацій, за рахунок яких в 2004 році освоєно 1005,9 млн. грн. (67,8 % загального обсягу витрат) [3].

Як і в попередні роки, у 2004 році переважну частку інвестицій спрямовано на охорону і раціональне використання водних ресурсів – 39,8 %, атмосферного повітря – 37,7 % та земель – 9,2 %. Тоді, як освоєні обсяги інвестицій на охорону і раціональне використання природних рослинних ресурсів становили лише 0,3 %, на охорону і раціональне використання ресурсів тваринного світу і охорону та збереження природно-заповідного фонду - по 0,2 % усіх капіталовкладень [3].

На основі проведеного дослідження можна говорити про низький рівень соціально-економічного результату в Україні. Він має ґрунтуватися на економії або запобіганні втратам природних ресурсів, праці у всіх сферах економіки, а також у сфері особистого споживання і передбачати:

- підвищення екологічного комфорту проживання, умов життєдіяльності населення і, зрештою, збільшення національного багатства та добробуту;
- поліпшення фізичного стану людини і зниження захворюваності, збільшення тривалості життя;
- задоволення нематеріальних (культурних, естетичних, освітніх) потреб людини;
- підтримання екологічної рівноваги;
- створення сприятливих умов для зростання творчого потенціалу особистості, підвищення рівня її свідомості.

В майбутньому необхідно збільшити державні інвестиції та залучати більшу кількість іноземних інвесторів. Для цього потрібно створити привабливі інвестиційні проекти, які передбачатимуть не лише економічний, але і соціальний та екологічний ефекти.

Для цього потрібно розробити програми по оновленню основних виробничих фондів більшості галузей народного господарства України, оскільки їх зношеність становить в середньому 50 %, причому, темпи оновлення фондів не відповідають темпам їх зносу (рис. 2).

В незадовільному стані знаходяться основні фонди сільськогосподарського виробництва – 70-75 % машинно-тракторного парку відпрацювали свій амортизаційний строк. Схожа ситуація і з рівнем технічного стану автопарку легких та вантажних автомобілів, середній строк перебування в експлуатації яких перевищує 8-10 років (в тому числі за рахунок зростання автопарку старих іно-

марок), що об'єктивно спричиняє збільшення забруднення повітря.

Рівень екологічної безпеки в Україні значною мірою обумовлений надзвичайно високим техногенним навантаженням на природне середовище. В цілому спостерігається тенденція зростання екологічного ризику внаслідок збільшення частки застарілих технологій та обладнання, зниження темпів відновлення і модернізації виробництва.

Низьким залишається рівень застосування інноваційних, ресурсозберігаючих та природоохоронних технологій, включаючи і технології переробки, утилізації та знищення відходів (в тому числі і радіоактивних).

Потенційно небезпечні виробництва мають значну питому вагу в структурі народного господарства України, на їхню долю припадає майже третина обсягу продукції, що виробляється.

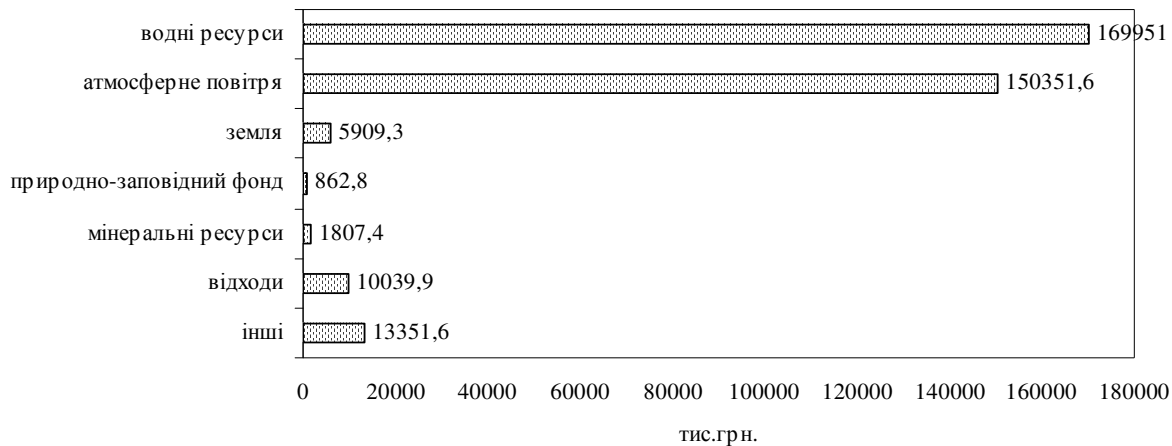

Рис.2. Витрати підприємств, організацій, установ на капітальний ремонт основних виробничих фондів природоохоронного призначення у 2004 році

Близько 20 % території України перебуває у незадовільному стані через перенасичення ґрунтів різними токсичними сполуками. Основними джерелами їх забруднення є сільське господарство, промисловість і транспорт. Загалом в Україні угіддя, які не використовуються в сільськогосподарському виробництві, зокрема техногенно і радіаційно забруднені, складають 0,2% загальної площі.

Розглянувши розподіл поточних витрат підприємств на основні природоохоронні заходи по природних ресурсах у 2004 році (рис. 3), зазначимо, що більша половина витрат йде на відновлення природних якостей води, що, звичайно, є позитивним явищем. Є необхідність збільшення поточних витрат на відновлення земельних та рослинних ресурсів, що буде значно сприяти підвищенню якості продукції і, в результаті покращенню здоров'я нації.

Існуючий в Україні економічний механізм екологічного регулювання нині знаходиться в стадії формування, причому чимало еколого-економічних інструментів природокористування та природоохоронної діяльності присутні лише на рівні законодавчих положень, не будучи впровадженими у практику господарювання.

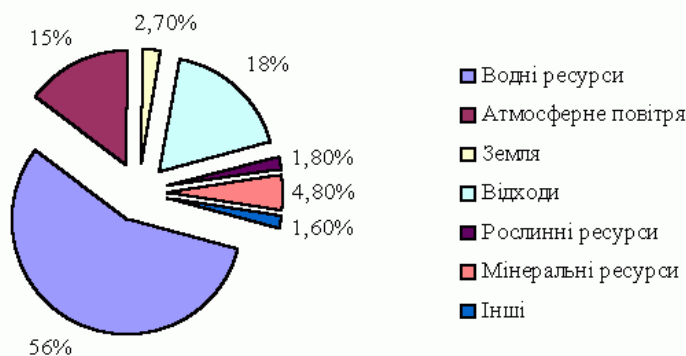

Рис. 3. Поточні витрати підприємств, організацій, установ на основні природоохоронні заходи по природних ресурсах

Слід зазначити, що в нинішній системі економічного регулювання фактично не функціонує механізм кредитування природоохоронних заходів, пільгового оподаткування та цінового заохочення екологоконструктивної діяльності. Не набули необхідного розвитку механізм впливу субсидування на формування екологічної

інфраструктури, “зеленої” індустрії, національного ринку екологічних послуг тощо, в тому числі ні екологічний аудит, а ні екологічне страхування.

Основними складовими системи економічних інструментів екологічного регулювання в Україні є численні збори/платежі за використання ресурсів і за забруднення, податкові важелі, штрафні санкції за екологічні порушення. За останні роки істотно зросла кількість різновидів платежів як за використання природних ресурсів, так і за забруднення навколишнього середовища (з 1994 р. впроваджено державний екологічний податок). Поряд з тим збільшено ставку платежів і штрафів за порушення екологічного законодавства. Значно розширилося коло природокористувачів, які зобов'язані здійснювати екологічні платежі, тим часом як кількість тих, хто мав певні пільги у природокористуванні, різко скоротилася.

Важливою проблемою „сталого розвитку” є проблема ефективного керування природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища. Метою управління в галузі охорони навколишнього середовища є реалізація законодавства, контроль за додержанням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо використання природних ресурсів, досягнення узгодженості дій державних і громадських органів.

Законодавче виділення природокористування й охорони навколишнього середовища в самостійну сферу державного управління супроводжувалося значними інституційними перетвореннями. Збільшилась кількість органів державного управління, на які покладається функція контролю за окремими сферами природокористування.

Масштабність і складність нової сфери діяльності держави викликали необхідність створення спеціалізованих центральних органів державного управління з високими надвідомчими повноваженнями, відповідальних за розробку екополітики на національному рівні і загальне керівництво її проведенням, за координацію відповідної діяльності міністерств, відомств, інших установ, за долю участі в міжнародних програмах співробітництва.

Отже, уряду України для підтримання сталого розвитку необхідно стимулювати раціональне використання природних ресурсів, охорону навколишнього природного середовища шляхом:

- надання пільг при оподаткуванні підприємств, установ, організацій і громадян в разі реалізації ними заходів щодо раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища, при переході на маловідходні і ресурсо-енергозберігаючі технології, виконанні інших заходів спрямованих на поліпшення охорони навколишнього природного середовища;

- надання на пільгових умовах короткострокових і довгострокових кредитів для забезпечення раціонального використання природних ресурсів;

- звільнення від оподаткування фондів охорони навколишнього природного середовища;

- передачі частини коштів фондів охорони навколишнього природного середовища на договірних умовах підприємствам, установам і громадянам;

- надання можливості отримання природних ресурсів під заставу;

- сприяння природному відновленню рослинного покриття;

- запобіганням небажаним змінам природних рослинних угруповань та негативному впливу на них господарської діяльності;

- зупиненням (тимчасовим) господарської діяльності з метою створення умов для відновлення деградованих земель.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Макконелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. – Т.1. – М.: Республика, 1992. – 399 с.
2. Леонтьев В. Экономические эссе. Теории, исследования, факты и политика. – М.: Политиздат, 1990. – 415 с.
3. Статистичний збірник „Довкілля України” за 2004 рік / Державний комітет статистики Укр.: за редакцією Ю.М. Остапчука. – К., 2005. – 260 с.
4. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки.